

İslâm Siyaset Geleneğinde Muhalefet Üzerine Bazı Mülahazalar –Hulefâ-i Râşidîn Dönemi–

Some Considerations on Opposition in the Tradition of Islamic Policy –
The Period of Khulafa al- Rashidun–

Şaban Öz¹

Öz: Bu makalede Hz. Peygamber sonrası siyaset ortamında muhalefet algısı, yönetimi, oluşumu ve zihniyeti gibi meselelere toplum ve idarenin bakışını ele alacağız. Hulefâ-i Râşidîn dönemi, hem Nebevî modelde yetişen toplumun örnekliğini ifade hem de sonraki dönemlerde referanslığı açısından oldukça önemli bir dilim olduğu malumdur. Özellikle sonraki süreçte bütün İslâm toplumlarında Râşid halifelerin uygulamalarının siyaseti model olarak kabulü, söz konusu dönemin önemini daha da artırmaktadır. Günümüzde siyaset-iktidar ilişkileri konusunda yaşanan sıkıntıları, toplumların siyaseti muhalefeti örgütlemeye yetersiz kalması gibi hususları da düşündüğümüzde bu dönemdeki muhalefet algısını tespit etmenin önemi daha da anlaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hulefâ-i Râşidîn, Siyaset, Muhalefet, İktidar, Yönetim, Hukuk.

Abstract: In this article, we will discuss the viewpoints of society and government on issues such as the perception, management, formation and mentality of the opposition in the political environment after Prophet Muhammad. The period of Khulafa al- Rashidun is known to be a significant period of time in terms of expressing the exemplification of the society that grew up in Nabawi model and being reference in the following periods. Especially, the admission of the practices of Rashid caliphs as a political model in all Islamic societies during the next period further increases the importance of the period in question. The importance of determining the perception of the opposition during this period will be further appreciated when we consider the issues such as the troubles experi-

¹ Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü

enced regarding politics and power relations and the insufficiency of societies in organizing the political opposition today.

Keywords: Khulafa al- Rashidun, Politics, Opposition, Power, Management, Law.

Hiz. Ebû Bekr'in Sakife toplantısında bir "oldu-bitti" neticesinde halife olarak seçilmesi, dışarıdan Kureyş'in zaferi gibi görünse de, geleneksel Kureyşçi zihniyetin bu seçilmeyi kendi iktidarının sürekliliği olarak görmediği anlaşılmaktadır. Hem Ebû Süfyân'ın Hiz. Ali'ye Medine'yi atlılarla doldurma teklifinde² hem de Yemen'den dönen Halid b. Saîd'in "Abdumenâfoğulları, bu işin sizden gitmesine, size galip gelmesine razı mı oldunuz? Bu işe sizden daha layık yoktur"³ şeklindeki tepkisinde bu kabullenmemenin izlerini görmek mümkündür. Geleneksel Kureyş'in zaferi olması için öncelikle Benî Teym'den değil yönetimde söz sahibi olan bir kabile/aileden olması gerekirdi. Dolayısıyla Sakife hâdisesini, Kureyş'in yönetim zaferi olarak değerlendirmek pek mümkün görünmemektedir. Esasen sonucunu ileri sürülen delillerden, tezlerden çok "takdir-i ilâhî"nin belirlediği bir seçimi herhangi bir tarafın zaferi olarak sunmak da problemlidir. Zira Sakife hâdisesinde ne geleneksel kabilevi algılar ne de İslâmî prensipler gündeme getirilmiştir. Bilakis Evs'in Hazrec'e karşı geleneksel kıskançlığının körüklediği Ebû Bekr'in ikna yeteneğiyle ufkunun genişliği toplantının sonucunu belirlemiştir.⁴

Ebû Bekr'in bu şekilde hilâfete geçmesi toplumun tüm kesimlerini hazırlıksız yakaladığını söyleyebiliriz. Hatta Ebû Bekr'in dahi -Şif tarih tezinin aksine⁵- hilâfeti beklemediği anlaşılmaktadır. Bu hazırlıksızlık hali nihai anlamda toplumun ikrarını sağladığı muhakkaktır. Hatta

² Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târihu'l-Umem ve'l-Mülûk*, I-VIII, Kahire 1939, II, 449. Ebû Süfyân'ın Ebû Bekr'in hilâfetine itirazı konusunda ayrıca bkz., Apak, Adem, *Hiz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, İnsan Yay., İstanbul 2003, 67-69.

³ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (230/845), *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, I-IX, thk: İhsân Abbâs, Dâru Sâdir, Beyrut t.z., IV, 97; Ya'kûbî, Ahmed b. Ebi'l-Ya'kûb b. Cafer b. Vehb b. Vâdih (292/905), *Târihu'l-Ya'kûbî*, I-II, Beyrut 1412/1992, II, 126; Taberî, II, 586; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer el-Kureşî (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Kahire 1932, VII, 3.

⁴ Sakife hâdisesi konusunda bkz., Öz, Şaban, "İslâm Siyaset Geleneğinde Bir Şâz -Şif-Sünnî Yol Ayrımında Sakife Hâdisesi", *İstem (İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsiki Dergisi)*, XI, (2008), 79-91.

⁵ Şif tarih kabulüne göre Hiz. Ebû Bekr bir komplo neticesinde gizli bir planlama neticesinde hilâfete geçmiştir. Bkz., Muzaffer, Muhammed Rızâ, *es-Sakife*, Beyrut 1993.

sorunun bu şekilde dahi olsa çözümü, toplumu memnun etmiş gibidir. Öyle ki, kendileri aday çıkartmış olan Ensâr dahi muhtemel bir iç ayırışma veya Kureyşçi aday yerine daha ılımlı ve Hz. Peygamber'in siyasetini sürdüreceği belli olan Ebû Bekr'in hilâfetini memnuniyetle onaylamıştır. Hele yaklaşan ve büyüyen tehdidi (Ridde) düşündüğümüzde bu “*oldu-bitti*”nin toplum tarafından olumlu karşılandığı muhakkaktır. İşte bu yüzden Hz. Ebû Bekr'in hilâfetinde bireysel şikâyetlenmeleri bir tarafa bırakacak olursak ciddi bir iç muhalefetle karşılaşmadığını söyleyebiliriz. Aynı şekilde dönemin hem kısıtlılığı hem de dış meselelerin ağırlığı muhalefetin oluşmamasının sebepleri arasındadır. Netice de Hz. Ebû Bekr döneminde iç muhalefetten değil, dış muhalefetten bahsedilmesi gerekmektedir.

Dış muhalefetin temel gayesinin merkezî hükümeti ele geçirmekten çok ortadan kaldırmayı amaç edindiği görülmektedir. Dış muhalefet sorununun basit bir ekonomik tavır/duruşla alakalı olmadığını anlayan halife hiç de acemice davranmamış ve silahlı gruplarla yine silahla mücadele edilmesi gerçekliğini uygulamaktan çekinmemiştir. Burada halifenin itirazlara rağmen askerî tedbirlere başvurması basit bir iktidara sahip çıkmak, siyasî erkin gücünü vurgulamak değildir. Bilakis halife mevcut hale değil, istikbale sahip çıkıyor, İslâm'ın taşınacağı hedeflere ulaşmak adına geride sorun bırakmıyordu.⁶

Hz. Ebû Bekr'in muhaliflere karşı askerî tedbirlere başvurmasının sonraki dönemlerde ne kadar model alındığı tartışılabilir. Zira ileriki dönemlerde muhaliflere karşı girişilen teşebbüslerde Hz. Ebû Bekr'in uygulamasının örnek model olarak zikredilmemesi bunun nev-i şahsına münhasır bir uygulama olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Sonraki dönemlerde dinî veya iktisadî isyan hareketlerinde meseleler bağımsız olarak değerlendirilmiş, mutlak model olarak Ebû Bekr'in uygulaması kabul edilmemiştir. Mamafih “tövbe/etkin pişmanlık” beyanıyla isyandan vazgeçen, geri çekilen velev ki lider kadrosu dahi olsa affetmekten geri durmayan halifenin model olmasından söz edebiliriz.

⁶ Öz, Şaban, *İslâm Tarihi*, Çizgi Yay., Konya 2013, 73-74.

Sonuç olarak Ebû Bekr dönemi, muhalefetin kurumsallaştığı, söylem geliştirdiği bir dönem olmamıştır. Ridde Savaşlarının da siyasî bir muhalefet hareketi olarak değerlendirmek pek mümkün değildir. Çünkü ortada ne bir iktidardan memnuniyetsizlik ne de yeni bir düzen kurma çabası görülmektedir. Ridde Savaşları daha çok bedevi bağımsızlık (başıboşluk anlamında) düşüncesinin aç gözlülükle birleşme halinin yansıması gibidir. Mürtedler model olarak Araplar üzerinde tesiri tescillenmiş “nübüvvet” olgusunu kabul etmişlerdir. Her ne kadar sonuç kendileri açısından tam bir “fiyasko” olsa da Peygamber sonrası İslâm Devleti'nin gücünü test etmesi açısından olumlu olduğunu söyleyebiliriz. İsyanın bastırılmasıyla birlikte de artık devlet, tebliğe kaldığı yerden yeniden başlayabilir, İslâm çağrısını yeni coğrafyalara taşıyabilirdi.

Hız. Ömer'in halife olarak atanması toplumda pek de itiraz edilir bir konu olarak değerlendirilmemiştir. Anlaşılan o ki, Ebû Bekr'den sonra Ömer'in hilâfeti toplum tarafından bekleniyordu. Hız. Ömer'i kabilevî/ailevî bağlar itibarıyla ikinci ve son bağımsız halife olarak tanımlamak mümkündür. Çünkü Ömer'in arkasında ne kabilevî bir güç ne de bir grubun desteği vardı. Bilakis tarihî şahsiyeti ve dostlukları haricinde bir gücü yoktu. Buna rağmen toplum, itiraz makamında olmadığı gibi, uygulamalarındaki beklentilere binaen bir tepki de göstermemiştir.

Hız. Ömer'in iktidarında, muhalefetin kendini ifade etmesi bağlamında sanıldığından daha güçlü olduğunu görmek aslında şaşırtıcıdır. Son derece güçlü ve otoriter bir kişiliğe sahip olan Ömer'in “kırbacı” rivâyetlerde özellikle vurgulanmaktadır ve bu rivâyetler Ömer'i “saygın bir siyasî lider”den çok “ürkütücü bir despot” olarak çizmektedir. Ancak Ömer'den “ürkmeyen” ciddi bir kitlenin varlığı da anlaşılmaktadır. Son derece haklı bir girişim olarak Ömer'in meftuh arazilerin devletleştirilmesi çabasında Bilal ve arkadaşlarının tepkisine⁷ ek olarak “mehirlere müdahale” çabasında bir kadının direnişi,⁸ ondan ürkmemek için öyle çok da güçlü olmanın şart olmadığını göstermektedir.

⁷ Bu konuda bkz., Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm, (224/838) *Kitâbu'l-Emvâl*, thk, tlk: Muhammed Halil Hirâs, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, II.Bsk., Beyrut tz., 63-64; Hız. Ömer'in arazileri devletleştirilmesi konusunda ayrıca bkz., Demirci, Mustafa, *İslâmın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*, Kitabevi Yay., İst. 2003, 52-55.

⁸ Bkz., İbn Sa'd, VIII, 161.

Hiz. Ömer, bu muhalif seslere karşı kırbacı değil ikna yöntemini kullanmış en azından çalışmıştır. Öyle ki, ikna edemediği durumda “Allah’a sığınmış” ama yine de “susturmaya” çalışmamıştır. Bu bağlamda iktidarın sanılanın aksine muhalefete söz verdiği, insanların kendilerini ifade de sorun yaşamadığı görülmektedir. Ancak bu durum, halifenin bütün uygulamalarından memnuniyet duyulduğu anlamına da gelmemelidir. Tam tersine büyük servete kavuşan halk, servetin getirmesi beklenen yaşam standardından çok uzaktaydılar ve bu yaşama geçmelerindeki en büyük engel, halifenin “her şeye müdâhil” olma konusundaki hassas tutumuydu. Bırakın istenilen kadınla evlenmeyi, istenilen yere gitmeyi, istenilen elbise bile giyilemiyor halifenin müdahalesinin tedirginliği yaşıyordu. Bu durumun kitleleri olumsuz etkilediği ve iktidara bakış açısını değiştirdiği muhakkaktı. Ne var ki, halifenin de tavrında bir değişiklik olacağı beklenmiyordu.

Hiz. Ömer’in “beklenmedik” şeklinde öldürülmesinden sonra yine “üyelerini, şartlarını” ve hatta “sonucunu” kendisinin belirlediği “şûrâ” neticesinde Ümeyyeoğullarının adayı Osman halife seçildi. Bu seçimin sorumluluğunu tek başına Abdurrahman b. Avf’a yüklemek biraz haksızlık gibi durmaktadır. En nihayetinde o da “kavminden biri”dir ve kavmi ikinci Ömer olacağı her halinden belli olan Ali’yi istememiştir. Şûrâ’da adayların bir şekilde kabileleriyle beraber anılmasını bir tarafa bıraksak dahi adayların taraftarlarının olması, artık İslâm Devleti’nde “tek adam” yönetimini bitirmiş oluyordu. Ebû Bekr, Sa’d’ın karşısına çıkmamış bilakis tek aday olarak ona biat çağrısı yapılmıştır. Hakeza Ömer tercihler arasında bir tercih değil tek seçenek olarak atanmıştı. Oysa şimdi hadi altı olmasın da iki aday vardı ve kaybedenin adı “muhalif” veya “alternatif” olacaktı. Şunu söylemek istiyoruz, Hiz. Osman iktidara seçildiğinde muhalefeti de belirlenmiş, seçilmiş oluyordu. Nitekim bunun ilk yansımaları da halifenin Ubeydullah b. Ömer kararında kendisini göstermiş, muhalefet iktidarın daha ilk kararında sesini yükseltmişti.

Hiz. Osman’ın en büyük şansı Ali gibi bir muhalifi; en büyük şanssızlığı ise Mervân, Muâviye, İbn Ebî Serh gibi dostlarının olmasıydı. Hiz. Ali hiçbir zaman çağdaş tabirle “yıkıcı muhalif” olmamıştır. Bilakis açık

haksızlığa uğratıldığını düşünmesine rağmen toplumun veya devletin menfaatine olan tavrını hep sürdürmüştür. Son ana kadar Osman'a açık bir muhalif görünümünden çok bir "nasihatçı" "destekçi" konumunda olmuştur ki, bu sözde değil öзде bir duruştur ve açıkçası hiç kimse Ali'yi farklı davranmakla (takiyye) suçlayamaz. Hatta bırakalım suçlamayı Ali bu başlangıçtaki konumuna binaen yapması beklenen muhalefeti dahi yapmasına mani olmuştur.

Ali'yi "bağlayan" hususların diğer güç odaklarını bağlamadığı anlaşılmaktadır. Mısır, Kufe ve Basra'dan yükselen muhalefetin sesi Medine'ye ulaşamıyor, ulaşsa da pek bir karşılık bulamıyordu. Halife yapması gerekenleri yapmıyor, müfettişler gönderiyor, valileri soruşturuyor, muhalifleri dinliyor ama bir türlü memnun edemiyordu. Suçlamalar arasında son derece gayr-i ciddi hususlar var ise de, toplumda ortaya çıkan şikâyetlerin toplamı, iktidarın yıpranmışlığının veya yorgunluğunun da göstergesiydi. Eleştiri konularında hiçbir ölçü gözetmediği anlaşılan muhaliflerin işi hacda namazları birleştirmemesine, yüzüğü kaybetmesine kadar indirmeleri kabul edilemez görünüyordu. Çünkü muhalefetin gücü eleştirilerin haklılığından ziyade eleştirilerin yöneltildiği iktidarın gücüyle alakalıydı: "Osman'ın yaptıklarını Ömer yapsaydı ayıplayamazlardı."⁹ Ancak ne Osman, Ömer kadar güçlüydü ne de kendisine bu eleştirileri yöneltenler Ömer'in etrafındaki insanlardı.

Osman'ın karşısında farklı muhalif kesimler vardı. Ancak hepsinin ortak amacı her ne olursa olsun Osman'ı indirmektir. Kendisiyle alay eden Âişe de, deve çobanlarını üzerine kışkırtan Amr b. el-Âs da, Mısır muhalefetini etrafında toplayan Muhammed b. Ebî Bekr de Osman'ın tasfiyesini istiyorlar ve her geçen gün seslerini yükseltiyorlardı. Öyle ki en sonunda halifeye seslerini duyurmak için Medine'ye kadar geleceklerdi.

Muhalefetin bu aşamaya gelinceye kadar Hz. Osman'ın onlara davranışı belli bir yöntemden mahrumdur. Muhalefet, yapılan yönlendirmeler neticesinde "susturulması gereken âsiler" olarak kabul edilmiş ve valilerin tedbirlerine havale edilmişti. Medine merkezde dahi dayak ve

⁹ İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer en-Numeyri el-Basri (262/845), Kitâbu Târihi'l-Medîneti'l-Münevvere, I-IV, thk: F. Muhammed Şeltut, yer ve tarih yok, III, 1116.

sürgün gibi zecri tedbirlerin muhalefetin sesini kısma yetmediği bilakis güçlendirdiği geç de olsa anlaşılmıştı. Siyasî ikbalini Osman'ın gayri tabii yollarla tasfiyesine bağladığı anlaşılan Muâviye ve adamlarının da takip ettikleri siyasetle muhalifleri daha da tahrik ettikleri, kıskırttıkları ve neticede de güçlendirdikleri anlaşılmaktadır.

Âişe, Talha, Zübeyr gibi siyasî beklentileri olanlar yanında Ebû Zer, Ammâr gibi uygulamalara tepkili olanlar, ekonomik kalkınmayı “ıskalamış” olan kabileler ve en nihayetinde yeni nesil Müslümanlar ayrı ayrı muhalif grupları oluşturuyorlardı. Hiç şüphesiz bunlar arasında en ateşlileri fikrî ve tarihî altyapıdan çok slogan muhalefeti benimsemiş olan yeni nesil Müslümanlardı. Uzaktan destekçileri konumunda olanlar ise sahaya inmek yerine izlemeyi tercih etmişlerdi. Bu esnada en dikkat çekici olanlar ise yaklaşan tehlikeyi fark eden Ali ve ailesi gibi iki taraftan da özellikle uzak duranların tavrıydı. Ali iki taraf arasında “arabulucu” rolü üstlenmiş ancak Osman'dan çok etrafındakiler yüzünden bir netice elde edememiştir. Muhaliflerin “kendini azletme” teklifini “Allah'ın giydirdiği gömlek” olarak reddeden Osman'ın, adamlarına çok güvendiği veya en azından işin o noktaya gelemeyeceğini düşündüğünü çağrıştırmaktadır. Ancak Osman yanılmıştı ve güvendiği adamı yardıma gelmediği gibi, iş de o noktaya varmış ve evinde şehit edilmişti.

Hız. Osman'ın şehit edilmesi hilâfet otoritesinin imhası anlamına geliyordu ve bırakın bir halifenin azli, artık öldürülmesi dahi çok geçmeden kabullenilecekti. Her ne kadar “gömlek”ten giyeni tarafından “Allah'ın giydirdiği” olarak bahsedilmiş olsa dahi yeni muhalefet açısından hiçbir anlam ifade etmediği açık bir şekilde görülmektedir. Hız. Osman'a karşı uzatılan kılıcın, Ali'ye karşı hemen daha başta dil olarak çekilmiş olmasını ve çok geçmeden kılıç tehdidine dönüşmesinin de izahı gibidir. Zira bir öncekini öldürmüş olanların, bir sonrakini öldürmemeleri için hiçbir sebep görünmemektedir.

Hız. Osman dönemi muhalefet hareketlerinde en dikkat çekici husus; mali politikaların belirleyici olması fakat muhalif söylemlerin din üzerinden yürütülmesidir. Maaşların kesilmesi, atıyyelerin engellenmesi, devlet arazilerinin tahsisi (peşkeş de diyebiliriz) şikâyet edilen konular iken; namazları birleştirmemesi, sünneti çiğnemesi, yüzüğü düşür-

mesi dile getirilen konulardı. İslâm siyasî muhalif hareketlerinde “dinî söylemlere” başvurmanın kökenlerini, o dönemde etkisinin onaylanmasına bağlayacak halimiz olmamakla birlikte şunu da kabul etmeliyiz ki, dinî hassasiyetler ekonomik ve siyasî hassasiyetlerden her zaman önceliklidir. Nitekim 1400 yıllık İslâm siyasî tarihine baktığımızda dinî söylemlerin muhalefet hareketlerinde ne kadar etkin kullanıldığı ve sonuçları net bir şekilde görülecektir.

Hız. Osman’ın katliyle birlikte muhalefet hareketinin çizgiyi aşmasının bir neticesi olarak İslâm siyasî tarihinde muhalefetin eline –tabi ki kurumsal muhalefet– ilk kez kan bulaşmış oluyordu ve bir kehanette de dile getirildiği gibi, “*bundan sonra bir daha bozulmayan anlaşma, akmayan kan, paylaşılmayan mal kalmayacak*”tı.¹⁰ Muhalifi, muhalefetlikten çıkartıp eylemini isyana, kendisini de asiliğe indiren bu durumun geri dönüşü pek mümkün de olmamıştır. Artık muhalefet de iktidar da kendini ifade veya savunma yolu olarak “kılıcı” kullanacaktı.

Hız. Ali döneminde ise Hız. Osman’ın devamı niteliğindeki aktif muhalefetin işbaşında (faal) olduğunu görmekteyiz. Hız. Osman’ın son döneminde kurumsallaşan muhalefet, iktidarın tasfiyesi ve yeni iktidarın inşasıyla pasif konuma geçmemiş bilakis eski iktidar yanlılarıyla beklentileri karşılanmayan eski muhalifler ittifak yoluna gitmişlerdi. Bir nevi iktidara gelen muhalefetin yeni muhalifleri, hem eski muhalefeti hem de eski iktidarı bir araya getirmiş oluyordu. İşin enteresan yanı ise iktidarı haksız bir şekilde tasfiye etmekte aralarındaki en masum olanı yani yeni iktidarı suçlama konusunda oldukça hevesli olmalarıdır. Âişe, Talha, Zübeyr’e artık Muâviye, Mervân, Amr da katılmış, iktidarın ismi haricinde neye karşı çıktıkları dahi zahiren belli olmayan oldukça ilginç bir muhalefet koalisyonu kurmuşlardı.

Bu dönemde iyice kurumsallaşan ve ciddi bir altyapıya sahip olan muhalefetin doğrudan şiddete başvurmayı tercih etmesi dikkat çekicidir. “Masum halifenin kanı”nı talep etmek Âişe, Talha ve Zübeyr’e kalmıştı ve onlar da Basra baskınıyla altı yüz masumdan “kan talebi”ne başla-

¹⁰ Seyf b. Ömer, ed-Dabbî el-Esedî (200/815), *el-Fitne ve Vakatu'l-Cemel*, thk: Ahmed Râtîb Urmüş, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1391, 72; Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdillâh eş-Şeybânî (241/855), *Fedâilu's-Sahâbe*, I-II, thk: Vasiyullah Muhammed Abbâs, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1403/1983, I, 478; İbn Şebbe, IV, 1175-1186.

mışlardı. Hz. Ali iktidarın gereğini yapmış ve isyanı bastırmıştır. Ancak bu bastırma daha büyük, daha organize başka bir kalkışmanın da neden gibi olmuştur. Siyaset/yönetim konusunda daha tecrübeli olan Muâviye, Cemel koalisyonunun bıraktığı işi tamamlamak için uğraşmış nihai anlamda başarılı da olmuştur. Muâviye'nin savaş meydanında elde edemediği başarıyı, siyasî dehasıyla –akademik kaygılardan dolayı kur-nazlıkla yazmıyoruz– kazanmasını kaydetmemiz gereken bir husustur.

Cemel Savaşı, menfaatlerin söylemler arkasına gizlendiği klasik bir savaştan çok daha öte bir anlama sahiptir. Nasıl ki, Hz. Osman'ın öldürülmesi hilâfet otoritesinin imhası ise, bu savaş da sahabe sınıfının tasfiyesi anlamına geliyordu. Ve tabi ki olması gerektiği üzere yine sahabe kendi eliyle kendi otoritesini imha etmiş, arkasından gelen nesle bu konuda pek de iyi olmayan bir modellik sunmuştur. Bundan sonra *sahabî* denilen insanlar da artık siyaset mücadelesi veren birer siyasî kimliğe dönüşmüş oluyor ve bu da Muâviye'ye hilâfet yolunu açıyordu.

Ali'nin karşısındaki muhalefet için sahip olduğu belli bir “değer”den bahsetmek güç görünmektedir. Muhaliflerin “dokunulmazları” olmaması, İslâm siyasî kültürüne yapıcı muhalefetin dâhil olmasının önüne geçmiştir. Açıkçası böyle bir muhalefet karşısında Ali'nin konumu haddinden fazla “safça” görünmektedir ki, bu konuda Ali'yi suçlamak, “doğrudan taviz vermemek” prensibini suçlamak daha doğrusu Ali'yi “neden daha fazla yalancı/daha fazla çıkarıcı/daha fazla günübirlikçi” olmamakla suçlamak demektir. Bu bakımdan Ali, İslâm'ın son halifesi makamında bulunuyordu ve daha fazla iktidarda kalmak için inandıklarından taviz vermemesi, suçlanılacak değil takdir edilecek davranıştır.

Dönüşü olmayan yol mevkiinde olan Sıffin'de savaşı kılıçların, ateşkesi Kur'an'a çağrının başlatması dikkat çekicidir. Ancak burada tarafların Kur'an'ı hatırlamalarından çok, Kur'an'ı kullanmalarını konuşmamız gerektiği açıktır. Bugün dahi Kur'an'ın siyasî söylemlerde ama sadece söylem itibarıyla kullanılmasını düşündüğümüzde mevcut geleneğin ilk örnekliliği konusunda bir fikir sahibi olmamız mümkündür. Mamafih o sırada tarafların –en azından Ali'nin– Kur'an'a çağrıda kimin anladığı/anlayacağı Kur'an'ı sormamış olması enteresandır. Oy-

saki bir önceki savaşta kendisi Kur’ân’ın hakemliğine çağırılmıştı ve bu çağrıya yabancı da değildi. Muhtemelen Ali, genel siyasetinde net bir şekilde görülen toplumsal değişimi fark edememe zafiyetini burada da sergilemiş ve artık herkesin aynı Kur’ân’ı okuyup aynı manaya ulaşmadıklarını görememiştir. Muhalefetin bu çağrısındaki samimiyetinin boyutlarını sanırım konuşmanın pek bir faydası olmayacaktır.

Ali yeni türeyen bu muhalefet karşısında kaybetti. Yeniden şekillenen ve hedefe ulaşmak için her şeyi olmasa da çoğu şeyi mübah gören (nesebi karıştırmak da dâhil) bir muhalefet algısı sonraki dönemlerde hâkim olmuş, İslâm coğrafyasında sağlıklı bir muhalefet dili bir türlü geliştirilememiştir. Aslında Ali’den sonra istisnaları olmakla beraber İslâm prensiplerinin egemen olduğu bir yönetim algısından bahsetmek de mümkün değildir.

Burada son bir paragraf olarak muhalefet söylemlerinin itikadî bir mesele haline gelmesi üzerinde de durmamız gerekmektedir. Hz. Ali döneminde güya “hakem tayinini” küfür sebebi olarak telakki edip yeni ve yeni olduğu kadar da acımasız bir siyaset dili geliştiren Havâricin ümmet tarafından “*cehennem köpekleri*” olarak literatüre sokulmaları, aslında yaşanan acıların da bir ifadesi gibidir. Kitlelere ümit, ufuk, adalet, eşitlik gibi vaatlerde bulunması gereken iktidar alternatifinin o kitle tarafından ve üstelik daha muhalefetteyken bu şekilde bir algıya dönüştürülmesi de ayrıca kayda değer bir husustur. Dünden bugüne ne ilgili yapıda ne de bakış açısında hiçbir değişimin görülmemiş olmasını da bize has bir kanıksama ve ironinin dokunulmazlığına sığınarak siyasî istikrara bağlamayı tercih ediyoruz.

Sonuç

Hz. Peygamber sonrası İslâm toplumunda siyasî yönelimlerin her biri ayrı ayrı ilkleri barındırmaktadır. Peygamber sonrası ilk iktidar, ilk muhalefet, ilk siyasî söylemleri olmaları itibarıyla aynı zamanda “modellik” vasfına da haiz olduklarını veya en azından öyle değerlendirildiklerini belirtmeliyiz.

Bugün İslâm toplumlarında sağlıklı bir muhalefet dilinin olmadığı eleştirisi, ancak sağlıklı bir iktidar yapısının da olmadığı kabulünde onaylanabilir bir tespittir. Dolayısıyla zaten sorunlu bir maziye sahip

olan iktidarın karşısında sağlıklı bir muhalefet beklemek pek de doğru bir yaklaşım olmayacaktır.

Hulefa-i Râşidîn dönemi muhalefetini ilk iki ve son iki halifeler olmak üzere iki kısımda değerlendirebiliriz. İlk iki halife döneminde dış muhalefeti hariç bırakacak olursak, daha çok bireysel ve pasif muhalefet söz konusu olmuş, iktidarı değiştirmek, tasfiye etmek değil iktidarı yanlıştan çevirmek, düzeltmek maksadıyla hareket edilmiştir. Niyetlerin halisane olduğu bu muhalefete iktidarın da olumlu yaklaştığını, ikna edici, uzlaşıcı bir dilin kullanıldığı görülmektedir. Son iki halife döneminde ise muhalif söylem, düzeltme değil değiştirmeye matuf bir dil geliştirmiştir. Hiç şüphesiz her dönem kendi siyasî dilini geliştirmektedir ve değişen toplum değişen muhalefeti doğurmuştur. Hem iktisadî yönelimlerin etkisi, hem neslin değişimi açıkçası niyetlerdeki samimiyetleri de sorgulatma noktasına getirmiştir.

Günümüzde yeni bir muhalefet dilinden çok yeni bir siyaset diline sadece ülkemiz özelinde değil, ümmet çerçevesinde ihtiyacımız olduğu açıktır. Bunun için ihtiyaç duyulacak modelliklerin kendi tarihimizden çıkartılabileceği konusunda pek de iyimser olmadığımızı açık yüreklilikle ifade etmeliyiz. Hele hele zaten bize ait olmayan demokrasi gibi yönetim sistemlerinin sağlıklı uygulanmasına dair örneklik için –bütün zorlama yorumlar da dâhil olmak üzere– geçmişimize gitmek karşılıksız bir arayış olacaktır. Açıkçası Batı'nın örnekliğinin de “modellenmesi” konusunda ciddi tereddütler taşıdığımızı ifade etmeliyim. Zira Batı örneği siyasî, iktisadî, ictimai bir bütünlük arz etmektedir ve sadece siyasî modelleme ülkemizde de gördüğümüz üzere daha ciddi sorunlara neden olmaktadır. O halde model bulmak yerine yönetimin adını konuşmanın daha yapıcı ve çözüme endekli bir iş olacağı kanısındayız. Gelebilecek bütün suçlamaları peşinen kabullenerek daha açık yazalım; demokrasiye model aramak yerine neden demokrasiyi tartışmıyoruz?